

ԲԵՐԱՅԻՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐԱԿԵԱՑԳԻՏԱԿԱՆ

4. SURF 1896

Տարեկան 10 ֆր. տվյալ - 4 դր.:
Վեցամունքայ՝ 6 ֆր. տվյալ - 2 դր. 50 կ
Մ'կը թիւն կ'արժէ 1 ֆր. - 50 կուպ.:

Բահ 2, ՓԵՏՏՈՒՄԸ

Ա Բ Ը Ծ Բ Վ Ե Կ Գ Ե Ե

ՄԱՍԻՆ ԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՐԴՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՏՈՎԱԿԵՄ ԽՈՐԵՆԱՑԻԱՆ ԳԵՏՄԱՆԻԹՈՒՅՆ ՄԵՀ

այսնի է որպիսի՞ աղբը բ-
ներէ փոխ կ'առնա ծե-
րունին Սովուս Խորե-
նացի Հայոց հին պատմու-
թիւնը, այսինքն իւր գործին
այն մասը՝ որ Հայոց դիցա-
զնն, Հայկայ Նոյի հինգե-
րորդ սերնդէն սկսեալ Կը
հասնի մինչեւ Արշակունեաց

* „Ասկէսի 1895 Դեկտ. Թուին ԱՀՀ ճանուարին Նոր Եթովոսի թագավորական մեջ Թարգմանութիւնն է, զոր կու տանը մեր ընթիւրողաց այս թուով: Գաղղիիր Ենթարկին մասն է՝ La légende d'Ashgar dans l'histoire

թիւնք։ Պարզապէս քաղուածը մըն է, որ Վա-
ղաշակայ թագաւորութեան ժամանակ {Ք. Յ.
իր 150ին} ասորի զիտական Մար Արա-
ւատանայի ձեռօք եղած է, քաղէտական հին
մատենէ մը, որ կը բալանդագէր զսոցց պատ-
ութիւն նախնաց, եւ Եղեքասնդրի Սեծի
Հրամանաւ, յուրաքէնի թագամանած պիտի
ըլլար։ Մար Արաւ՝ նինսէէի զիւաններուն մէջ
ուս թանկագի լիշտատկարուն գանելով, եւ բ-
երկափորութիւնն այսամասն բերաւ, եւ յետոյ
աւելի եւս կատարել լսգործեց՝ Ծովսէսի ըրած
կուռմերու ընդարձակութենէն դասելով, Ար-
շակունի երգու առաջնին թագաւորներու պատ-
ութիւնն աւելցընելով։

д'Армénie de Moïse de Khoren, Տեղինակ. Ա.Կարեէր, 1895, Դիրք 4, Էջ 57. Պարփ, Ազգային տպարան:

Սրբամի նողնակն պատմասպատմթիւններ կը նորկայածնն ամրովինի, մասն կը յաւելունք քանի մա անրամեց զիտութիւններ իր նախօնութիւն թարգմանուի, որով ասկայ աւելի նողնակն միոց մենակու գրուու ափօն ուսնան: Հյամփի նմաս ւ ւելուամասպատմթիւններ կ միաս քայլաքի այն աւալադաշն յաջ չէնք՞ ո՞ Ս. Խորենացոյ պատմութեան վկայ Քմբուած էք, ասկայ մէջու առոյ կը մաս այն զօրու թէ Կաւ է քո ուսնաւամեանական, քան ատարի հա շտափու պարո՞ւ, ոյնուածու զարպութեան ոոց, եւ մանաւանդ լանդ՝ խան յուազանթիւններով, մէկս կակաս յարուած էք զարպարագն: Առաջ առ առ անդուն մոց մէց է իւնակ յադր և ա մատեռ ա գիր: Պատման մնակատութիւններով Զատուստուծ այս ծշնարութիւնը, թիւթիւն ադիր տայ պապակն, այս խնդիրն է Միքայանուն այ անտառում:

1 Պատմութիւն Հայոց, Ա. 9—Բ. 9:

Չորս տարի յառաջ փորձեցնեք ցցց տալ
թէ Մար Աբասայ ենթագրեալ գիլիք՝ գրա-
կան կցկցակը մըն է, որ սահմանուած էր
աւելի դիւրութեամբ հաւատացընել պյունոր ու
զարմանալի գէպէերն որ հայ պպին կը ծանո-
թացուէին, եւ զարձեալ փորձեցնեք հաստա-
տել, թէ Հայաստանի դիւցաղական ժամա-
նակներու պատմութեանց բաւ հեղինակը միայն
Մովէս Խորենացի կնայ ըլլայ¹, թէ պէտ ըստ
բաւականի տաքար հակառակախօսութիւններ-
բամ ըստ երեւութիւն գեղեցիկ առարկութիւններ-
ներ եղան, բայց մեր տեսութիւնները փոխելու
շրջդրութեցակը: Նորանոր վայսութիւններ եղան
մեր առաջն խուզարկութեանց արդիներն հաս-
տատելու, եւ այսօր աւելի ապահովութեամբ կը
հաստատենք մեր եղակացութիւնը, թէ Մովէ-
սովէնացի եւ Մովէս Աբու կոչուած ք եւ նոյն ան-
թուուրունիւնն է:

Երբ այսպէս կը բացատրէինք մեր միաբը,
չգադրեցակը՝ Հայոց Պատմութեան Հուութեան
եւ վաերականութեան համոզաւծ ըլլալէ: Դեռ կը թուուէր մզի թէ պէտք էր անոր շա-
րագրութիւնն 460 եւ 480 տարիներու մէջ
համարել, այսինքն աւանդական կարծեաց հա-
մարած գրեթե նյոյ Շուականը: Բայց շուառ
ետ կեցակը այս տեսութիւննէն Համեմատաբար
նորագոյն աղբիւներու գիւտը՝ զորուած ապա-
հովապէս գրծածածած է հեղինակը, թոյլ չտուուաւ
մզի զինք այլ եւու և. դարու մասնագիր մը
նկատելու: Իւր աղբիւները մանրակիկիս ու-
ստամասիկիլով եւ ուրիշ սեղեկութիւններն ի
բաց առանելով, եղակացընելու ստիպութեցանք
թէ Հայոց Պատմութիւնն ը. դարու առաջն
տարիներէն յառաջ չէր կրնար գրուած ըլլայ²: Միւս
կողմանէն, Յովհաննէս Զ. Կաթողիկոսէն
յառաջ՝ որ իւր կենաց վլրջն տարիները պատ-
մագրեց եւ 925ին³ մռաւ, եւ ոչ մատնակիր մը
կոչում կընէ Մովէս Խորենացիէ, եւ իւր եր-
կասիրութիւնը չի ճանչնար: Կանախահան կ'ըլ-
լոյ ուրեմն եթէ Հայոց Պատմութեան շարա-
գրութեան մռաւականն հիմակուընէ՞ինկ ը. դա-
րու սկիզբները դնենք: Ճեղինակէն (terminus

a quo) մինււ առաջին անգամ եղած կոչումը
(terminus ad quem)⁴ որ է Ցովհաննէս կա-
թողիկոսին կոչումը, երկու հարիւր տարւան
անշրպեա մը կայ կրնանք ապահօվապէս յու-
սալ, թէ այլիւայլ կողմանէ իրարու յաշրդող
քնութիւններն հնարաւորութիւն պարի տան
մզի մտաւոր ապագայի մէջ՝ պյու Խորբական
թուական որոշելու սահմաններն աւելի եւս
անձկացընելու, եւ խնդրին աւելի որոշ լուծում
մը տառւ:

Յանենայն դէպս, կրնանք հիմայ նկատել
զլովսէս Խորենացին իրը աւանդական զան-
դուածէ մը՝ որոն ցարդ կը վերաբերէր, բաժ-
նուած, եւ իւր պյու կրտսերացման հետեւ
ութիւններն արտապց կարգի ծանրակշի են
թէ ապգային եւ թէ գրական պատմութեան
համար: Կերկայ գործով մեր նպատակը չէ
պյու հետեւութիւններն մատնանիշ ընել եւ ցցց
առաջ այն իրական յեղափոխութիւնն — պյու
բառը Հ. Հելւբշմանին է — որ ի հարկէ յա-
ռաջ պիտի գայ: Հայ պատմագրութեան վերա-
բերեալ շատ մը խնդիրներու մէջ՝ մեր ունեցած
տեսութեան եղանակին մէջ: Մեր կամքն է ու-
ստամասիրել վերսան՝ Վ. Խորենացի գործ-
ածած աղբիւները, բայց մեր նախնմէցաց
խուզարկութեանց մէջ ունեցածէն բորդովին
տարբեր սեսակէտով: Գործ ածուած իշխատա-
կարաններու թուականն այսուհետեւ երկրոր-
դական տեղ պիտի գրաւէ: Ընթերցոցին մտա-
դութիւնը պիտի հրահրուի զիմանքարար:
Մովսիս տարմագրութեան տակ եղած աղբիւ-
ները գործած ելու եղանակին վրայ: Պիտի տես-
նեմք թէ զանոնը իւր Պատմութեանն, մէջ
ներմուծելու համար ինչ ընթացք կը բռնէր,
թէ ինչպիսի աղատութեամբ — չըսեմք արձակ
համարձակ — կը վարուէր անոնց հետ, թէ
որպիսի առաւ երեւակայութեամբ զասոնը կ'ըն-
դարձակէր ու կ'ընդլացնէր, եւ թէ վերջապէս
խնդիրի յանդգնութեամբ կը նայացէր զանոնք,
Հայոց Պատմութեան մէջ հիւսելով այնպիսի
դէպէեր որ նախնական իւր ապգին տարեզ լոց
հետ ամեններն առընութիւն չընենք: Այս պյու-
եւայլ նախակառութիւններն ընմակներով պիտի
հաստատուն, եւ կամ մանաւանդ իրենք ի-
րենցիք պիտի ներկայանան մտաց առջեւ՝ իրը
արդիւնք մեր ընելի ապացուցմանց:

Այսպիսի նկւթի մը վրայ խօսելու համար
երկու կերպ կիսայինք գործած են. կամ կիսայինք
ամբողջ գլուխն մէջ ցանուցիր գտնուած իրո-
ղութիւններն պատմութիւնն առնելու համար կար-

¹ Ա. Կարեր, Պատմէ Խորենացի եւ հահովատա-
կան պատմութիւններ, Պարիս, 1891 (Դարձու):

² Ա. Կարեր, Նորագոյն աղբերեց Խորենացի Խորենաց-
չայ, Վիճնա, 1893, Համերական պատման Խորենա, 1894 (Եր-
կուու ալ գաղտը, եւ համբաւ):

³ Յովհ. Կաթողիկոսի Պատմութիւն Հայոց, Հրատ.
Եմին, Խորենա, 1858, Էջ 31: «Այս երրորդուց ացց (Եր-
կանից եւ Պատարացայու, Համերական Խորենա Խորեն, Գ.
Գ. և Ա. և Հ. յաղորդ), դարաւ եւ վրաստաց ու դրանք իւրին եւ
զարմանաթիւն թէ պիտի բարեւ բարեւ տոփակապար ցուցէ
քեզ Պատմութիւնն մտան Պատմէ Խորենաց պյուն (Ցես գողզ-
թէ արգէ, ի Ս. Մարտիւնէ, Պարիս, 1841, Էջ 44):»

գաւըլ դասաւորել, իրարու մերձեցնել, համեմատել եւ եղակացութիւն մը հանել, եւ կամը ըստ բաւականի երկայն հատուած (texte) մ'ընտրել, որուն աղքաբերներն գիրթէ մորդորովին ծախօթը ըլլացին, եւ պատմութեան ընթացքին մէջ ի գիր հանելու զանալ՝ պայսէս ըսենք, հեղինակին շարագրութեան կերպն եւ գործածած եղանակները:

Այս վերջնին կերպով նախամեծար թուեցաւ մեղի, զասն զի կամակայութեան շատ տեղի չի տար եւ կրիին յանդիմանալութիւններէ իրացել կու այս: Եթէ առաջնին ընթացքն (méthode) ընտրենէնք, կը նար մեկը յիրակա զի՞ւշ ամբատանենք թէ ի մի կողմն թողած ենք թր ընաբարանին քիչ նպաստառք օրինակներու, թէ մի անենք մեծցուցած ենք եւ նցի կամ նման իրողութիւններն իրարու մերձեցնելով շափառանց ստուարացուցած ենք անոնց կարեւորութիւնը:

Աւրեմ այս ուսումնամիջութեան իրանիւթ
լնտրած Թոք Հայոց Պատմութեան Բ. գրքին
Տ-Լ. Զ Գլուխները, ուր կը պատմուին Արշա-
մայ, Ասդարու, Անանունի եւ Սահատքից թա-
գաւորութեանիր:

(*Geographia*)

ԱՐԱՐԱՏԻ ՄԱՐԴԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԾՈՎ ԲԻՒԶԱՆԴԻ ՊԵՏՈՂԻ ԹԵՂԵՆ

1

Փառաստիք պատմութեան հեղինակի, Առա և զգացի, լեզուի եւ գրութեան ժամանակի մասին առյա կարծիքներն ու ացա ընթացիան:

Φωτισμούς φανατικούς θήρες ήσαν ρινόκεροι που βρέθηκαν σε αποθήκη της Αγίας Μαρίας Βαρθολομαίου στην Κάτω Πόλη της Αθήνας. Τον Ιούνιο του 1972, οι άνδρες της ΕΛΑΣ έπιασαν τον θάνατο της Αγίας Μαρίας Βαρθολομαίου στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, μετά από μακρά διάρκεια στην οποία η Αγία Μαρία Βαρθολομαίου επέζησε στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης για να παρακαλεί την Αγία Σοφία να σώσει την Αγία Μαρία Βαρθολομαίου.

երք Փաւուտ. պատմնթեան նշանակութիւնը բարձրաց, եւ բանաբարութիւնն սկզբ աւելի մարդանան հետապուտել ի բայց անդ ի գործ է նշանացած այս կամքի վերաբերութիւնը՝ ընդհանրացած այս կամքի հերթութեանը է հեղինակը յստ է, ու յանդառապէս այս հոռոմ Փաւուտ սկզիկապուր, որ պատմնթեան մէջ յիշուած է երեք տեղ այս հիմնախան տեսակի այդ ընդհանրապէս երգակացուեցաւ, որ բարեմ պատմնթիւնը գրառած է Դո-քարիք մերքեռում, բանակին թերու:

Հեղինակին յոր են համարում եւ պատճեթիւնը
դրաւած յանաբէն, Գ. գարի վեցիւրում՝ են Հ.
Գ. Զարքհանեան,¹ և Ա. Ա. Ա. Գարքառ-
աւած առաջնական համարում հանձնեան են.

— 1. — Զ. գպրոթեան ցանիվ վելիչամ հետեւեալ խօսք կայ. «Սարորա ամենուն պատմութեանց յազագիր մէտ տեղեկութեան, որ միանգամ զամանեան ընթեռնոյք տակը տան Համարական բուռութ. Այս առաջը առաջ հափանամ է են այս ոսպով, թէ Տէղինակի խասանամ է իր պատմութեան վերջը տան տուն (ոսանաւորով) տեղեկութիւն առ իւր մասին. եւ որպէս հետեւ դրդ վերջամ ոյս տան տունը չկայ ենթադրութ էն, որ մա համած գ. ձեռացիները թերեւ նև վերջից: Սակայն նոր ժամանեանին բանաւեները արդի մեկնութիւն են տային այս խօսքին: Նկատեալ որ Զ. գպրոթեան եւ եւ Զ. գլուխներում միշտասկութեամ է Փառաւուն ասկինուսո, իսկ ուստի հետեւ միշտեւն գրք վերջը, յաջորդում են տան շնորհ նոր ըլքութեալ խօսք թարմանուն մէ այսպէս: «Իմ մասին տեղեկութեաներ բովանդակութ բոլոր դրաներից յետոյ ընթերցողներդ կը գտնէք թուուն տառ զըսիւն» (Ա. Մ.) կամ «Սարոր (վեր) բրգանդագի պատմութեան»: Օպադոր իմ տեղեկութիւն, որոց ընթեռնան զամանեան եւ այլ եւս տան դրսիւր» (Ա. Գարագաչեան) (այսինքն՝ վերջ պատմութեան, յետոյ իմ մասին տեղեկութիւն, եւ այսուհետեւ զարձեան տան դրսիւր) — Եթէ «Սարոր» այսուի հափանամ ընթեռն եւ հեղինակի բոր մասին խօսացած աղեղիւթեան միանելու լինենք Զ. գպր. Եւ եւ

¹ Այս անսիսէան ամեցող բանակերպի հիմքը՝
չեղած է մասնաւութեան մեջ, Յ. Ա. Կալութի առաջարկութեան ու Հայոց
հայութեան և Սահականաց առջևից ի հար ո պա-
տասէ ա քահանա Բայազ պարագ այս մասնակադիր
գործադրութեան ու գործ է ի բար պատամաժից Հայութի մասնա-
կադրութեան իր 60 տար առաջ է Ցեղական անօրինութեան
1889 մարտ, եր. 40-48.

1. *Литер. Лекц. професоръ въ България*, р. - тоа., бр. 222-223.
2. *Физика и математика*, р. - тоа., бр. 1890.
3. *Единици и единици на мярка* (България), р. - тоа., бр. 1895.
4. *Р. - тоа. №. 1. Вс. арифмет.* — *Балканският бойкот във времето на* ...
5. *Р. - тоа. №. 1. Учебникът* («*Балканският бойкот във времето на* ... *и* *България*»), р. - тоа., бр. 298—299. *Външнотържният* и *външнотърговският* («*България*») ...
6. *Р. - тоа. №. 1. Учебникът* («*Балканският бойкот във времето на* ... *и* *България*»), р. - тоа., бр. 17—60). —